

Valentin Mihaylov, Jerzy Runge

*Uniwersytet Śląski w Katowicach
Wydział Nauk o Ziemi
valentin.mihaylov@us.edu.pl, jerzy.runge@us.edu.pl*

Potencjał aplikacyjny badań nad tożsamością terytorialną

Zarys treści: W artykule przedstawiono zarys aktualnych problemów teoretycznych i aplikacyjnych w geograficznych badaniach nad tożsamością terytorialną w wybranych krajach Europy Środkowo-Wschodniej po 1990 r. Uwzględniono zarówno uwarunkowania społeczno-ekonomiczne i kulturowe w krajach pokomunistycznych, jak procesy zachodzące na poziomie ogólnoeuropejskim i globalnym. Wybrane aktualne aspekty transformacji tożsamości terytorialnej zostały przeanalizowane w globalnym, ponadnarodowym, narodowym, regionalnym i lokalnym wymiarze. Szerzej omówiono województwo śląskie, przede wszystkim konurbację katowicką jako przykład stosunkowo niewielkiej przestrzeni, w której krzyżuje się i współlistnieje szereg tożsamości regionalnych i lokalnych. Szczególną uwagę zwrócono na możliwość zastosowania aplikacyjnego badań nad tożsamością w różnych dyscyplinach naukowych, m.in. w stosunkach międzynarodowych, gospodarce przestrzennej, polityce regionalnej, w marketingu i gospodarce turystycznej.

Słowa kluczowe: tożsamość terytorialna, tożsamość ponadnarodowa, tożsamość regionalna i lokalna, potencjał aplikacyjny

Wprowadzenie

Zarówno monodyscyplinarne, jak i interdyscyplinarne badania nad tożsamością prowadzone są aktywnie od ostatnich dekad XX w. Ich intensyfikacja w latach 90. zbiegła się w czasie z procesami globalizacji, nasileniem się ruchów migracyjnych oraz pogłębieniem się więzi społeczno-kulturowych między poszczególnymi regionami świata. Jest to okres ponowoczesności (Bauman 2000), w którym obserwuje się swoistą „eksplozję” tożsamości, w tym terytorialnej. Wcześniej nie było potrzeby mówienia o tożsamości, ponieważ była ona jasna, czytelna, czywiasta, regulowana stabilnymi i niebudzącymi wątpliwości normami społecznymi (Świątkiewicz-Mośny 2015, s. 8). Stała się kluczowym pojęciem w nauce światowej dopiero w latach 80. XX w. (Paasi 2003). Od tego momentu tożsamość stanowi popularne i modne hasło, powszechnie manifestowaną wartość, która jest dziedziczona, wybierana, negocjowana i odrzucana. Rozpowszechniły się również pojęcia, takie jak konstruowanie i polityka tożsamości. Oznacza to, że tożsamość

bywa społecznie konstruowana (Castells 2010), normatywnie narzucana (Charles 2012) i instrumentalizowana w celu realizacji pewnych korzyści politycznych, ideologicznych lub gospodarczych.

Pod względem liczby prac opublikowanych w piśmiennictwie naukowym (monografie, tomy pokonferencyjne i artykuły) tożsamość terytorialna zdobyła największe zainteresowanie wśród socjologów, politologów, kulturoznawców i antropologów społecznych. W badaniach prowadzonych przez przedstawicieli geografii polskiej oraz innych krajów Europy Środkowo-Wschodniej zainteresowanie problematyką tożsamości terytorialnej jest zdecydowanie mniejsze. Jest to tylko jedno z wielu pojęć lub koncepcji, które weszły w krąg zainteresowań geografów społeczno-ekonomicznych. Badania nad tożsamością terytorialną zawierające treści koncepcyjno-teoretyczne podejmowało szereg autorów z Europy Środkowej i Wschodniej: Szczepański (1991), Lisowski (2003), Madurowicz (2007), Nagórna (2008), Paleczny (2008), Zarycki (2008), Lewicka (2008), Rykiel (2010), Zamyatin (2011), Szul (2013), Mihaylov (2014) i in. Prace przedstawiające przeważnie analizy empiryczne wybranych aspektów tożsamości terytorialnej, dotyczących głównie skali miast i regionów zostały opublikowane przez takich autorów, jak: Siwek, Kańok (2000), Chromy, Janu (2003), Odoj (2007), Murzyn-Kupisz, Gwosdz (2011), Bierwiazzonek (2013), Mihaylov (2014), Raszkowski (2014), J. Runge (2014), A. Runge, J. Runge (2015), Juroszek (2016), Matykowski (2017), Marković, Fuerst-Bjeliš (2017) i inni. Oprócz swego znaczenia poznawczego, część wiedzy wygenerowanej przez cytowanych autorów jest także przydatna pod względem praktycznym.

W krajach pokomunistycznych intensyfikacja badań nad tożsamością terytorialną w geografii społecznej i dziedzinach pokrewnych nastąpiła w czasie, kiedy zbiegło się ze sobą kilka znamienych procesów: 1) na poziomie ponadnarodowym – koniec zimnej wojny i rozpad bloku wschodniego, globalizacja, integracja europejska i euroatlantycka, zniesienie granic między niektórymi krajami; 2) na poziomie krajowym, regionalnym i lokalnym – pluralizacja życia społecznego, decentralizacja polityczna i finansowa, rewitalizacja tożsamości religijnych i etnicznych, częstsze powoływanie się na regionalne i lokalne tradycje. Po tym okresie zauważalny jest wzrost sceptycyzmu wobec ponadnarodowej skali tożsamości oraz pewien powrót ideologiczny w kierunku pielęgnowania kultur narodowych, wzmocnienia suwerenności w podejmowaniu decyzji w zakresie istotnych spraw politycznych i gospodarczych.

Biorąc pod uwagę zasygnalizowane uwarunkowania społeczne oraz trendy badawcze, należy stwierdzić, że zasadniczym celem artykułu jest przedyskutowanie głównych problemów badawczych w zakresie tożsamości terytorialnej w geografii i naukach pokrewnych oraz omówienie ich potencjału aplikacyjnego. Szczególną uwagę zwrócono na aktualne procesy społeczno-polityczne w Polsce i wybranych krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Nieco szerzej omówiono województwo śląskie, przede wszystkim konurbację katowicką jako przykład stosunkowo niewielkiej przestrzeni, w której krzyżuje się i współlistnieje szereg tożsamości regionalnych i lokalnych wpływających na rozwój jednostek przestrzennych tego obszaru.

W minionych trzech dekadach, dzięki zwiększonej liczbie publikacji na temat tożsamości terytorialnej, poszerzono spektrum podejmowanych kwestii badawczych. Naukowcy nie ograniczają się wyłącznie do humanistycznego wymiaru tożsamości oraz tożsamości terytorialnej. Jakie są zatem główne kwestie i dylematy, które skupiają uwagę i są podejmowane przez uczonych w badaniach nad tożsamością terytorialną? Czy w różnych jednostkach przestrzennych i sferach życia społecznego mają one potencjał, aby rozwiązać konkretne problemy przestrzennej organizacji i rozwoju społeczeństwa?

Powyższe pytania poruszają aktualne oraz istotne dla nauki i praktyki problemy, na które próbowano odpowiedzieć w kolejnych rozdziałach artykułu.

Tożsamość terytorialna jako istotny aspekt identyfikacji jednostki i grupy

Zanim przejdziemy do omówienia właściwości tożsamości terytorialnej, zwracamy uwagę na istotę pojęcia tożsamość. Jest ona niewątpliwie wielowymiarową, abstrakcyjną, płynną i nieostrą kategorią poznawczą, interpretowaną na różne sposoby przez przedstawicieli poszczególnych dziedzin nauki. Za pomocą pojęcia tożsamość wyraża się funkcjonalny związek jednostki i grupy, człowieka i środowiska społecznego, psychiki i kultury (Palczyński 2008, s. 508). W psychologii, socjologii lub filozofii tożsamość traktuje się głównie jako zjawisko ludzkiej psychiki na poziomie indywidualnym i społecznym. Na przykład, według Giddensa (2001), tożsamość to „*«ja»* pojmowane przez jednostkę w kategoriach biograficznych”.

W niniejszym artykule przyjęto i zastosowano operacyjną definicję tożsamości: całokształt obiektywnych cech i subiektywnych przejawów, które konstytuują i podtrzymują oryginalność lub unikatowość jednostki lub grupy. Takie ujęcie nie ogranicza tożsamości wyłącznie do aspektu samoidentyfikacyjnego, dlatego mogłoby ono znaleźć zastosowanie w znacznie szerszym kontekście. Jeśli chodzi o obiektywne cechy tożsamości zarówno jednostki, jak i grupy, to do nich najczęściej zalicza się m.in. płeć, język ojczysty, przynależność do pewnej grupy społecznej bądź miejsce zamieszkania. Z kolei subiektywne przejawy tożsamości odnoszą się do samoidentyfikacji, wartościowania własnej lub obcej grupy społecznej itp.

Przedstawione założenia dotyczą również tożsamości terytorialnej (zwanej też socioterytorialną bądź przestrzenną), która znajduje się w centrum rozważań niniejszego artykułu. Fundamentalne badania nad tym aspektem tożsamości związane są z konceptualizacją i krytycznym przemyśleniem istoty, statyki i dynamiki tych tożsamości kształtujących się na podstawie relacji oraz identyfikacji jednostki albo grupy społeczno-terytorialnej z określonym fragmentem przestrzeni geograficznej. Tożsamość terytorialna jest jedną z wielu typów, obok językowej, religijnej, zawodowej itp., indywidualnych i zbiorowych tożsamości. Przestrzeń geograficzna integruje i stanowi czynnik spajający całego konglomeratu odmiennych przynależności grupowych. Mieszkańcy danego kraju lub regionu

mają wspólną tożsamość terytorialną, która stanowi bardziej lub mniej preferowaną formę kolektywnej identyfikacji, pomimo że są oni podzieleni przez różne doktryny i ideologie.

Klasyfikacja i samokategoryzacja według skali geograficznej jest jednym z podstawowych aspektów ludzkiego ładu wspomagającego porządkowanie i organizowanie ludzkich tożsamości (Kaplan 1999). Zamyatin (2011) zwraca uwagę, że hierarchizacja kontaktów społecznych wraz ze szczegółowym skalowaniem przestrzeni pozwala na wyodrębnienie dwóch równoległych rejestrów formatowania tożsamości terytorialnych – socjologicznego i geograficznego. W przypadku pierwszego można ustalać skalę i intensywność kontaktów interpersonalnych lub społecznych. W przypadku rejestru geograficznego możemy przyporządkowywać te kontakty do konkretnych fragmentów przestrzeni (dom, podwórko, ulica, miejscowość, miasto, region, państwo, obszar regionalnej wspólnoty ponadnarodowej, kontynent czy też skala globalna).

Tożsamość terytorialna jako problem badawczy i jej znaczenie aplikacyjne: od skali globalnej po skalę lokalną

Tożsamość globalna

Skala globalna, światowa, uniwersalna jest używana przez jednostki, wspólnoty lokalne, narody, państwa i kręgi cywilizacyjne jako punkt odniesienia do własnej tożsamości, wobec którego definiują one swoje miejsce w świecie (Agnew 1994, Huntigton 1997). Zainteresowanie badaczy z różnych dyscyplin, zwłaszcza geografów, tożsamością ponadnarodową i globalną jest zdecydowanie mniejsze aniżeli aspekty teoretyczne i praktyczne tożsamości w skali regionalnej oraz lokalnej.

W odróżnieniu od poprzednich epok upowszechniła się międzynarodowa wymiana w zakresie kultury życia codziennego. Na wcześniejszych etapach proces ten ograniczał się głównie do tzw. kultury wysokiej (Dylus 2005), która na początku trzeciego tysiąclecia cechuje się „hybrydyzacją”, staje się kulturą współczesnej „elity mobilności” (Bauman 2000). Brzezinski (2004) akcentuje z kolei inny, polityczno-gospodarczy wymiar tożsamości globalnej. Mowa o instytucjonalizacji więzi najbardziej wpływowych ludzi i organizacji, co jest zauważalne np. podczas spotkań Światowego Forum Gospodarczego. Przypominają one obrady partyjne nowej elity globalnej obejmującej wyższych polityków, „rekinów finansowych”, magnatów handlowych, ludzi ze świata mediów, znanych naukowców, a nawet gwiazdy rocka. Jest to nowa elita, która coraz bardziej demonstrowa wspólne interesy, poczucie wzajemnej solidarności i specyficznej tożsamości.

Tożsamość globalna przejawia się w dwóch aspektach: jako przywiązanie do Ziemi oraz poczucie solidarności z obywatelami wszystkich kontynentów i państw. Trudno odmówić racji Palecznemu (2008), że pojęcie społeczności ogólnoludzkiej czy globalnej tożsamości ludzkości jest bardziej pewnym modelem teoretycznym,

ideologicznym narzędziem heurystycznym niż rzeczywistym faktem społecznym. Wyczerpanie się zasobów naturalnych, zanieczyszczenie środowiska i inne negatywne zjawiska stały się wspólnym problemem dla mieszkańców Ziemi (Mitchell 2007, de Rivera, Carson 2015). Problemy te wymagają skoordynowanych działań rządów i organizacji międzynarodowych. Uwarunkowania międzynarodowe tych działań są niejednoznaczne. Z jednej strony, w warunkach globalizacji, w konsekwencji rozwoju globalnych mediów, Internetu oraz globalnych wzorców kulturowych, nasiliło się poczucie współzależności mieszkańców odrębnych regionów i państw. Z drugiej strony, rywalizacja o dostęp do rynków ropy naftowej lub gazu czy też postępujący kryzys ONZ wzmacnia narodowe partykularyzmy kosztem osłabienia więzi międzynarodowych i tożsamości globalnej.

Tożsamość ponadnarodowa/ponadpaństwowa

Nazywana jest również międzykontynentalną lub subkontynentalną. Przyjęcie tej skali odniesienia i identyfikacji wiąże się z tym, że każda wspólnota narodowa i każde państwo zalicza się do systemów przestrzennych wyższego rzędu. Są to systemy makroregionalne (subkontynentalne) wyodrębnione na podstawie politycznych, etnicznych, lingwistycznych, religijnych, gospodarczych czy też innych cech.

Lista tożsamości ponadnarodowych wyróżnia się szerokim zakresem typologicznym. W ramach niniejszego artykułu można jedynie zasygnalizować niektóre jej typy i przejawy. Na podstawie jednej cechy (Okunev 2008, Potocki 2009, Eberhardt 2017) lub ich połączenia (Huntgnton 1997, Mihaylov 2013, Stanley 2013) projektuje się ponadnarodowe koncepcje terytorialne zarówno w postaci zinstytucjonalizowanej, jak i nieformalnej. Jeszcze na wstępie budowy takich projektów, pojedyncze komponenty obszarów mają wspólną kulturę, wartości i poczucie solidarności. W innych przypadkach tę wspólną tożsamość trzeba dopiero konstruować, a jest ona niezbędna do legitymacji racji bytu wspólnoty integracyjnej.

Począwszy od XIX w. kluczową rolę w procesach kształtowania mapy świata odgrywają panideologia i pannacjonalizm. Panideologia to „idea skierowana ku formowaniu na politycznej mapie świata nowej struktury, która połączyłaby istniejące wcześniej mniejsze elementy” (Okunev 2008). Jako istotny czynnik tożsamościowy, język stanowi podstawę szeregu projektów konsolidacji bliskich wspólnot lingwistycznych, często w kombinacji z innymi cechami społeczno-kulturowymi. Tak było w przypadku panslawizmu, jugosłowiańskiego federalizmu, czechosłowackiego integralizmu, panturkizmu i pangermanizmu. Specyficzna, a zarazem rzadko omawiana w literaturze geograficznej jest koncepcja Anglosfery, zaprezentowana w polskim piśmiennictwie naukowym przez Potockiego (2009).

Szczególny przypadek o niebagatelnym znaczeniu dla kształtowania ładu polityczno-terytorialnego w skali globalnej i regionalnej stanowią tożsamości zewnętrzne. Do typowych konstruktów przestrzennych tego rodzaju należą tożsamości: Orientu (Said 1978), Bałkanów (Todorova 1997, Jezernik 2004), „Bałkanów Eurazjatyckich” (Brzezinski 2004) i Wielkiego Bliskiego Wschodu (Güney, Gökcan 2010), utrwalone w percepcjach niektórych zachodnich społeczeństw.

W drugiej połowie XX w. wyłaniają się zrzeszenia ponadnarodowe na podstawie porozumień politycznych, o różnym stopniu wewnętrznej integracji (UE, NAFTA, AFEAN itp.). Aplikacyjne aspekty, związane z relacją między tożsamością ponadnarodową a społeczno-politycznymi elementami integracji tego typu zrzeszeń, zawierają prace Pintericia (2003), Stanleya (2013), Zimmerbauera (2018) itp. Tożsamość ponadnarodowa z kolei traktowana jest jako kapitał symboliczny w propagowaniu oraz wzmacnianiu solidarności między członkami regionalnych paktów obronnych na obszarze Eurazji (Pashayeva 2018). Trudno także podważyć znaczenie praktyczne, jakie idea wspólnej, ponadnarodowej i ponadregionalnej tożsamości odegrała w procesach integracyjnych w Europie zarówno w aspekcie politycznym, gospodarczym, jak i symbolicznym. Dla większości byłych krajów komunistycznych najbardziej atrakcyjnym projektem ponadnarodowej identyfikacji stała się idea wspólnej Europy na podstawie wzajemnej współpracy i solidarności wolnych narodów. Kreślono wizje Europy ojczyzn i Europy regionów. Po akceptacji Chorwacji w 2013 r. projekt integracji europejskiej (*implicite* tożsamość europejska) jest w fazie kryzysu, o czym świadczy chociażby wyjście Wielkiej Brytanii z UE. Eurosceptycyzm zwiększa się wśród nowych członków z Europy Środkowej i Wschodniej. Jednocześnie koncepcję tożsamości europejskiej rozważa się jako czynnik rekonolidacji wewnętrznej w kontekście trwającego kryzysu UE (Stanley 2013).

Dla państw z Europy Środkowo-Wschodniej i Południowo-Wschodniej szczególnie istotne są relacje z ich wschodnimi, eurazjatyckimi sąsiadami – Rosją i Turcją, co bezpośrednio przekłada się na strukturyzację stosunków w przestrzeni geopolitycznej i cywilizacyjnej. Bezpośrednio po rozpadzie Związku Radzieckiego kręgom liberalnej elity ówczesnej Rosji nie były obce idee integracji tego kraju ze wspólnotą euroatlantycką. Od połowy lat 90. XX w. idea ta została prawie całkowicie wyparta przez koncepcję heterogenicznej kulturowo tożsamości eurazjatyckiej, która odniosła pewne sukcesy w zakresie integracji Rosji, Białorusi, Kazachstanu, Kirgizji, Armenii i Tadżykistanu. Wiele postulatów rosyjskiego filozofa Dugina (2004) o wspólnej tożsamości eurazjatyckiej znalazło zastosowanie w polityce integracyjnej na obszarze poradzieckim. Wzrost nastrojów nacjonalistycznych doprowadził do wypuklenia się doktryny „świata rosyjskiego” opartej na kryteriach etnolingwistycznych. W wersji minimalistycznej wspomniana doktryna obejmuje Rosję, Białoruś i Ukrainę, w szerszym natomiast planie wszystkie obszary zamieszkałe przez Rosjan. Tak samo przestrzenne projekcje geopolitycznej i cywilizacyjnej tożsamości Turcji nie stanowią atrakcyjnej alternatywy dla integracji europejskiej w oczach tych wspólnot narodowych, które wchodzą w krąg zainteresowań tureckich geostrategów. Jest to kwestia niezwykle istotna z punktu widzenia m.in. krajów bałkańskich. Większość z nich obserwuje z podejrzliwością wszelkie starania odbudowy mocarstwowej pozycji Turcji. Promowana w poprzednich dziesięcioleciach z szerokim rozmachem idea integracji europejskiej Turcji jest zepchnięta na margines. Neosmanizm, z domieszką panturkizmu i neoislamizmu, jest w zasadzie poszerzoną wersją tureckiego nacjonalizmu, poprzez rewaloryzację i gloryfikację okresu panowania Turków Osmańskich na Bałkanach. Reprezentuje typ wspólnoty wyobrażonej, projektowanej i propagowanej

przez jedną siłę o ambicjach postimperialnych, nie zaś na zasadzie wielopodmiotowości. Konceptualne założenia neosmanizmu zostały sformułowane przez Ahmeta Davutoğlu (2001), profesora stosunków międzynarodowych na Uniwersytecie w Ankarze. Założenie znalazło bezpośrednie przełożenie w polityce historycznej i kulturowej państwa tureckiego na obszarach dawnego Imperium Osmańskiego, zwłaszcza podczas zajmowania przez Davutoğlu wyższych stanowisk w rządzie Turcji w okresie 2009–2016.

Oddźwięk w polityce międzynarodowej, w procesach regionalnej współpracy i integracji mają dyskusje o tożsamości środkowoeuropejskiej, bałkańskiej, o granicach nowej Europy Wschodniej itd. Szczególny przypadek reprezentują Bałkany. Geograficzne sąsiedztwo, wspólne doświadczenia historyczne, a nawet świadomość bliskości kulturowej nie są wystarczającym spoiwem dla wewnętrznej konsolidacji. Tożsamość bałkańska traktowana jest jako tożsamość drugorzędna, niepożądana i mało prestiżowa. Przeważają tu partykularne tożsamości religijne, narodowe i geopolityczne albo chęć współpracy z globalnymi mocarstwami na podstawie bilateralnych powiązań cywilizacyjno-historycznych (Mihaylov 2013). Względnie trwały okazał się zupełnie nowy format państw tzw. Bałkanów Zachodnich, który powstał po wojnach jugosłowiańskich. Bałkany Zachodnie obejmują państwa postjugosłowiańskie bez Słowenii oraz Albanii. Ten narzucony z zewnątrz format, w celu utrzymania pokoju i dialogu, odzwierciedla proces współpracy instytucjonalnej pozbawionej chęci pogłębiania więzi społecznych i kulturowych.

Tożsamość państwowa/narodowa

Państwo stanowi organizację terytorialno-polityczną, mając suwerenne terytorium, międzynarodowo uznane granice oraz podział wewnętrzny na jednostki terytorialno-administracyjne. Obszar państwa jest podstawowym punktem odniesienia, porównania, utożsamiania lub dyferencjacji zarówno dla tożsamości ponadnarodowej (ponadpaństwowej), jak i subpaństwowej dla lokalnych i regionalnych grup w obrębie jego terytorium. Jak zaznacza Kaplan (1999), tożsamość narodowa jest usytuowana wśród hierarchii geograficznie definiowanych tożsamości, które współistnieją albo konkurują z nią. Państwo jako struktura polityczno-terytorialna potrzebuje narodu do legitymacji swojego istnienia. Naród natomiast potrzebuje państwa, aby móc realizować swoje cele i ambicje.

Relacje między terytorium a tożsamością narodową i etniczną cechują się szeregiem specyficznych właściwości. Tożsamość etniczna i narodowa nie jest w swej formie tożsamością terytorialną. Pełne pokrewieństwo między nimi spotyka się w nielicznych przypadkach. Życie społeczne każdej narodowej/etnicznej wspólnoty ma swój wymiar terytorialny, w tym świadomość terytorialną obejmującą realne oraz wyidealizowane percepcje „własnego” terytorium etnicznego i historycznego. Przestrzeń geograficzna oraz jej lokalizacja była i pozostaje fundamentalnym czynnikiem procesów etnogenetycznych i narodotwórczych, a poprzez fakt zamieszkiwania wspólnego terytorium ma swój wkład w krystalizację wspólnoty interesów i zbiorowej tożsamości. W wielu przypadkach grupy etnograficzne (regionalne) w ramach jednego narodu lub znajdujące się na pograniczu kilku

grup narodowych/etnicznych osiągają status samodzielnej wspólnoty narodowej w wyniku ewolucji procesów narodotwórczych oraz sprzyjających okoliczności geopolitycznych (Mihaylov 2014).

Rozbieżność interesów i wartości między wspólnotami etnoterytorialnymi a regionalnymi stanowi podłoże wielu konfliktów politycznych lub militarnych w skali państw, na co zwracają uwagę m.in. Szul (2013), Mihaylov (2014), Ker-Lindsay i Berg (2018). Istotny aspekt relacji między tożsamością narodową (państwową) a wspólnotami etnoterytorialnymi na niższych szczeblach przestrzennych to ich zmienność w czasie, co wiąże się z zagrożeniami dla integralności terytorialnej państw. Stosowny wydaje się przykład tożsamości Bośni i Hercegowiny. Pomimo zachowania odmiennych tożsamości religijnych, czyli katolickiej, prawosławnej i muzułmańskiej, za czasów Jugosławii istniała wspólna tożsamość ponadreligijna i ponadetniczna. Wielokulturowość była cechą świadomości mieszkańców Bośni, którzy zamieszkiwali nie tylko wspólną republikę, ale także te same miejscowości, wspólne osiedla i bloki mieszkaniowe. Nie było tu segregacji etnicznej i terytorialnej. Po upadku Jugosławii ta wielokulturowość ustąpiła miejsce tożsamościom etnocentrycznym, zwłaszcza w Republice Serbskiej Bośni i Hercegowiny, utworzonej w wyniku porozumień z Dayton w 1995 r. Jej ludność serbska wykazuje bardzo niski poziom lojalności wobec struktury federacyjnej, traktując swoją republikę jako niemal własne państwo narodowe. Prowadzi własną linię polityki zagranicznej, opierającej się m.in. na silnych kontaktach politycznych, gospodarczych i kulturowych z Rosją.

W warunkach globalizacji i postępującej integracji międzynarodowej pojawiło się szereg koncepcji dotyczących relacji między kulturą i polityką a przestrzenią, zwłaszcza postmodernistycznych i poststrukturalistycznych. Wysunięte zostały tezy traktujące rolę przestrzeni geograficznej w życiu współczesnych ludzi w sposób nihilistyczny, tj.: teza o końcu geografii; deterytorializacja stosunków społecznych i kultury ludzkiej; „relatywizacja odległości” (Bauman 2000); „koniec państwa narodowego” albo „koniec narodu” (Skarżyński 2010); opisane przez Newmana (1994) „deterytorializacja państwa” i koniec „terytorialnego absolutyzmu”.

W swych różnych modyfikacjach wspomniane tezy zyskały na popularności i są stosowane, często w sposób euforyczny i bezkrytyczny, przez wybranych przedstawicieli nauk społecznych. Świadczy to o tym, że terytorium i czynnik geograficzny jest przez wielu z nich nadal lekceważony albo przynajmniej nie w pełni zrozumiany. Jak się jednak okazało, przestrzeń geograficzna nie tylko nie straciła na znaczeniu, mimo istnienia przestrzeni wirtualnej, ale stała się podstawą afirmacji odkrytych na nowo wspólnot lokalnych i regionalnych na całym świecie. Potwierdza to Paasi (2003). Według niego, ludzie współcześni mają świadomość, że stanowią część globalnej przestrzeni przepływów. Powoduje to poszukiwanie nowych punktów orientacji, dążenia do wzmocnienia starych i tworzenia nowych granic, często opartych na tzw. tożsamości oporu. Stanowią one przeciwwagę dla procesów globalizacji i unifikacji kulturowej.

Reasumując, w epoce nowoczesności przynależność do narodu stała się jedną z najbardziej wyrazistych i znaczących w życiu człowieka form tożsamości zbiorowej. Zachodzące w czasach ponowoczesnych procesy liberalizacji, globalizacji,

integracji gospodarczej, rozpowszechnienie się Internetu i kultury masowej prowadzą do osłabienia więzi narodowych poprzez: 1) rozplywanie się w globalnych wzorcach kulturowych; 2) wzmocnienie się tożsamości lokalnych, choć ich nosiciele nie muszą rezygnować z silnego poczucia przynależności narodowej.

Tożsamość regionalna i lokalna

Tożsamość terytorialna najczęściej stanowi przedmiot refleksji teoretycznej oraz badań empirycznych w skali regionalnej i lokalnej. Nierzadko znajduje się w centrum zainteresowania różnych dyskusji społecznych, politycznych, historycznych, mówi się o niej regularnie w mediach. Ogólnie rzecz biorąc, w nauce, publicystyce, w mediach, w literaturze i sztuce istnieją odniesienia do tożsamości regionalnej oparte na różnych podstawach identyfikacyjnych. Według Paasiego (2003), mogą to być następujące elementy: przyroda, krajobraz, środowisko architektoniczne, kultura, język, gwara, sukces gospodarczy albo recesja i problemy gospodarcze, stosunki między centrum a peryferiami, marginalizacja, stereotypy i obrazy regionalnej społeczności o „nas” oraz o „obcych”. W przypadku badań geograficznych tożsamość wiąże się w wielu przypadkach z problematyką regionalną, wskazując, że w procesie formowania się regionu stanowi ona element drugiego etapu jego formowania, po krystalizacji materialnej (Chojnicki 1996).

Tożsamość lokalna reprezentuje z kolei identyfikację jednostki lub grupy z obszarem powiatu, gminy, wsi, dzielnicy czy osiedla. W ramach jednostki lokalnej istnieją najbardziej sprzyjające społeczne warunki samostanowienia, samookreślenia i samoorganizacji wspólnoty (Nagorna 2008). W okresie transformacji ustrojowej na subpaństwowych szczeblach terytorialnych doszło do szeregu zasadniczych zmian: a) pojawienia się struktur lokalnych społeczeństwa obywatelskiego (samorządów) odpowiedzialnych za rozwój społeczno-gospodarczy i zagospodarowanie przestrzenne; b) decentralizacji władzy i nadania samorządom terytorialnym kompetencji w zakresie opracowania programów i strategii rozwoju; c) zwiększania się możliwości praktycznego wykorzystania badań prowadzonych w skali lokalnej (Parysek, Strykiewicz 2004).

Problemy tożsamości terytorialnej na omawianych skalach przestrzennych mają oddźwięk praktyczny w sferze etnopolitycznej i społeczno-ekonomicznej. Pojawienie się lub eskalacja konfliktów jest spowodowane asymetrią w interesach wspólnot na szczeblu lokalnym, regionalnym i narodowym (Nagorna 2008, Mihaylov 2011, Szul 2013). Jako siatka badawcza posłużyć może wyróżnionych przez Szulę (2013) pięć typów obszarów w ramach państw narodowych: 1) obszary, na których dominuje tożsamość lokalna, ze słabo zaznaczoną lub nieistniejącą tożsamością wyższych szczebli terytorialnych; jest to przypadek tradycyjnych społeczności wiejskich lub małomiasteczkowych; 2) obszary, na których silnemu lub dość silnemu poczuciu tożsamości lokalnej towarzyszy silne poczucie tożsamości ogólnokrajowej i słabe poczucie tożsamości regionalnej; jest to typowy przykład większości terytorium współczesnej Polski; 3) obszary z silną tożsamością regionalną i słabą tożsamością ogólnokrajową; występują w państwach z krótką historią państwowości, powstały z połączenia zróżnicowanych

obszarów; w dawnej Jugosławii identyfikacja z republiką federacyjną była często silniejsza, niż identyfikacja z Jugosławią jako całością; 4) obszary z silną tożsamością regionalną i negatywną identyfikacją z krajem, tzn. obszary pragnące się oderwać od danego państwa; przykładem może być Kosowo w Jugosławii (a później w Serbii), republiki bałtyckie w dawnym ZSRR; 5) obszary z jednakową siłą tożsamości lokalnej, regionalnej i ogólnokrajowej, a jednocześnie z nieufnością wobec otaczającego świata. Jest to szczególnie przypadek Szwajcarii (Szul 2013).

W literaturze geograficznej, politologicznej i socjologicznej znaczące miejsce poświęca się tożsamości regionalnej i lokalnej jako przedmiotowi instrumentalizacji w życiu społeczno-ekonomicznym (Szczepański 1991, Zarycki 2008, Wódz 2010). Zainteresowanie tożsamością regionów i miast stało się niewątpliwie zajęciem aktualnym i modnym. Jej praktyczna instrumentalizacja przynosi zyski tym podmiotom społecznym, które umiejętnie się nią posługują. Marketingowa gra tożsamością jest dostrzegana również przez lokalne grono biznesowe. Koncepcja tożsamości znajduje szerokie zastosowanie w marketingu turystycznym, w kreowaniu wizerunku miejsc turystycznych. Regiony mające bardziej wyraźną tożsamość przestrzenną dysponują większym potencjałem turystycznym (Marković, Fuerst-Bjeliš 2015). Ponadto tożsamość terytorialną rozważa się jako zasób strategiczny rozwoju obszarów wiejskich (Banini, Pollice 2015), jako czynnik regionalizmu, rozwoju regionalnego i lokalnego (Raagmaa 2002, Raszkowski 2014, Matykowski 2017), w kreowaniu marketingu terytorialnego i wizerunku miasta/gminy (Grzybowski 2011, Lis 2011). Są to na ogół działania opierające się na akcentowaniu wybranych ikonicznych elementów miasta, gminy lub regionu w celach ich promocji gospodarczej. Z marketingowego punktu widzenia tożsamość jednostki terytorialnej określana jest jako całościowy, wielowymiarowy obraz wykreowany w wyniku długotrwałego, planowanego oraz racjonalnego działania wyrażającego się w przekonywaniu i upowszechnianiu w bliższym i dalszym otoczeniu jego cech, funkcji i właściwości (Raszkowski 2014).

Województwo śląskie jako przykład wielocechowości tożsamości terytorialnej

Kwestia tożsamości terytorialnej w skali regionalnej i lokalnej jest szczególnie złożona na obszarach, które: 1) proces identyfikacji, kształtowania swojej odrębności społeczno-kulturowej inicjowały później niż ogół sąsiednich bądź innych terytoriów; 2) sytuują się na pograniczach; 3) w procesie ich formowania wystąpiły istotne bariery bądź ograniczenia o charakterze polityczno-gospodarczym.

Każdy z tych czynników w różnym czasie i w różnym stopniu wpływał na kształtowanie się świadomości i tożsamości regionalnej w województwie śląskim. Historyczny obszar Śląska rozciąga się od Łużyc na terenie wschodnich Niemiec po linię Przemszy i Brynicy na wschodzie. Od wczesnego średniowiecza po współczesność podlegał licznym i zmiennym w czasie podziałom politycznym, silnym procesom migracyjnym, osłabianiu więzi wewnętrznych. Obok województw dolnośląskiego, opolskiego i śląskiego na terenie Republiki Czeskiej mamy do czynienia z krajem morawsko-śląskim, a w jego obrębie ze Śląskiem Cieszyńskim (Matykowski 2017). O ile w wyniku II wojny światowej i powojennych ustaleń

politycznych na terenie Dolnego Śląska nastąpiła wymiana ludności, czyli zerwanie historycznej ciągłości społeczności regionalnej, o tyle na obszarze Górnego Śląska ciągłość taką w dużym stopniu zachowano. Od średniowiecza po okres międzywojenny w obrębie dzisiejszego województwa śląskiego widoczne były podziały – do 1790 r. na Śląsk, Małopolskę, Księstwo Siewierskie, a później kolejno Śląsk, zabór austriacki i rosyjski oraz Polskę i Niemcy. Dopełnienie stanowią jednostki wewnętrzne, chociażby takie, jak: Zagłębie Dąbrowskie, Ziemia Raciborska czy też Ziemia Rybnicka, wykazujące pewne różnice społeczno-gospodarcze. Efektem owych zróżnicowań jest przestrzenna fragmentacja stopnia świadomości i tożsamości terytorialnej wynikająca dzisiaj przede wszystkim ze stopnia nasilenia procesów urbanizacyjnych, zwłaszcza migracji ludności (Bujak 2016).

Wielopłaszczyznowy charakter zróżnicowań tożsamościowych polega na występowaniu różnych kategorii mieszkańców, zarówno w społecznościach homogenicznych, jak i heterogenicznych. Są to zatem: 1) Ślązacy, Zagłębiacy, Rybniczanie, Raciborzanie, Małopolanie, Częstochowiaci itp. w znacznym stopniu zasiedzali w swoich miejscowościach; 2) reprezentanci wyżej wymienionych grup przemieszczający się z różnych powodów (m.in. praca, małżeństwo) na obszarze województwa zarówno międzypokoleniowo, jak i w obrębie jednego pokolenia; 3) urodzeni w tym województwie, a powracający z zagranicy bądź z innych obszarów kraju (Bierwiaczonek 2008, poszerzone).

Tożsamość mieszkańców województwa śląskiego to kontinuum różnego typu przypadków, od stopnia znacznej zasiedziałości, utożsamiania się z daną kulturą, po wzrastającą zmienność charakterystyk społeczno-kulturowych, mobilność przestrzenną i odchodzenie od rodzinnych korzeni. Zróżnicowanie terytorialne etnotypu widoczne jest chociażby w mowie. Badania gwary śląskiej wykazują nie tylko występowanie kilkunastu jej odmian na terenie Górnego Śląska, ale także różny odsetek mieszkańców używających jej w życiu codziennym między Ziemią Raciborską a linią Przemszy i Brynicy (Bierwiaczonek 2013). Z kolei udział ludności zasiedziałej (zamieszkałej w danej miejscowości od urodzenia) w żadnym z miast konurbacji katowickiej nie przekraczał w 2002 r. poziomu 65%. Maksymalne wielkości notowały Piekary Śląskie (64,6%), Ruda Śląska (62,6%), Siemianowice Śląskie (57,0%) (NSP 2002).

Wydawać by się mogło, że jeśli identyfikacja tożsamości regionalnej na obszarze województwa śląskiego stwarza różnego rodzaju trudności, to na poziomie lokalnym nie powinno ich być. Przekonanie takie wynika chociażby z nazewnictwa: miasta śląskie, miasta zagłębiowskie czy też potocznego poglądu zwłaszcza na innych obszarach Polski, że pojawienie się tutaj kopalń i hut generowało proces napływu migrantów do pracy. Z racji swojej jednorodności zawodowej stanowili oni jednocześnie grupę o wysokim stopniu społecznej homogeniczności. Nic bardziej mylnego. Wystarczy profilowe badanie mieszkańców Katowic, Mysłowic, Sosnowca czy Tychów, by zauważyć różnego typu wewnątrzmięskie zróżnicowania – od morfologii zabudowy, przez genezę różnych obszarów miasta, po współczesne zróżnicowania społeczno-kulturowe. Cechą charakterystyczną miast jest tutaj ich policentryczność, tj. obecność w strukturze przestrzennej miejscowości, które w bliższej lub dalszej przeszłości wykazywały samodzielność

administracyjną jako miasta, gminy wiejskie lub osiedla. Dlatego istotna jest identyfikacja tożsamości wewnątrzmięskiej, szczególnie na poziomie dzielnic (Lisiecki, Kubera 2015). Przykładowo współczesny Sosnowiec uzyskał prawa miejskie w 1902 r., skupiając 7 miast i 2 osiedla miejskie. Na obszarze współczesnego Zabrze – które prawa miejskie uzyskało dopiero w 1922 r. – od wczesnego średniowiecza po XIX stulecie zidentyfikowano łącznie ponad 60 wsi, które w różnym okresie powstawały, rozwijały się, zanikały i ponownie się pojawiały.

Zmiany tożsamości lokalnej w czasie mogą mieć charakter jednoznacznie narastający lub zanikowy albo przybrać formę sukcesji. W pierwszym przypadku miejsce, obiekt, idea są cały czas te same, ale utożsamianie się z nimi zmienia się w czasie. W drugim przypadku struktura miejsca, idea, przedmiot utożsamiania bywa zastępowany innym. Utożsamianie się wielu katowiczank z własnym miastem to utożsamianie się ze Spodkiem, tj. Halą Widowiskowo-Sportową. Powstanie kompleksu obiektów Katowickiej Strefy Kultury w miejsce dawnej kopalni Katowice to reorientacja utożsamiania miasta w kierunku nowego kompleksu usług wyższego rzędu (usług wyspecjalizowanych). Jest to widoczne zwłaszcza wśród władz miasta, animatorów czy odbiorców kultury (Bierwiaczonek 2013).

Z kolei spadek lub zanik utożsamiania widoczny jest między innymi w hierarchizowaniu wartości/atrakcyjności elementów struktury przestrzennej miejscowości. Przykładem mogą być Mysłowice postrzegane przez zanikającą funkcję przemysłową (KWK Mysłowice) i usługową (giełda samochodowa), a jednocześnie słabą tożsamość przestrzeni śródmiejskiej z uwagi na wyraźne odśrodkowe preferencje migracyjne, w tym w stronę dzielnic podmiejskich (Juroszek 2016). Wynika to z widocznego, dwudzielnego charakteru struktury przestrzennej miasta – XIX- i XX-wiecznych kamienic na północy oraz podmiejskiego charakteru osadnictwa na południu. Nieatrakcyjna przestrzeń śródmiejska, usytuowana peryferyjnie w stosunku do całej konurbacji katowickiej, powoduje, że poziom utożsamiania się z miastem nie jest wysoki, pomimo istotnego znaczenia miasta na przełomie XIX i XX w. (Dragan 2016). Zaniedbania, dewastacje, fizyczne eliminacje z przestrzeni miasta generują niedostatek świadomości dawnego znaczenia Mysłowic, a tym samym słaby poziom utożsamiania się mieszkańców z miastem.

Silna i aktualna pozostaje historyczna tożsamość lokalna. Wykazuje ona bezpośrednie oddziaływanie na współczesne procesy społeczno-polityczne. Dotyczy to między innymi miejscowości Zagłębia Dąbrowskiego, gdzie tradycje lewicowe powodują takie a nie inne wyniki preferencji wyborczych, sympatii do postaci historycznych oraz niechęci do zmian nazw ulic (Wódcz 2010). O wzroście zainteresowania tożsamością regionalną i lokalną świadczy utworzenie na początku 2018 r. naukowego Instytutu Zagłębia Dąbrowskiego z siedzibą w Sosnowcu.

Procesy identyfikacji i dyferencjacji terytorialnej w obrębie konurbacji katowickiej świadczą o tym, że silna tożsamość obszarów wewnętrznych wcale nie musi oznaczać silnej tożsamości całego miasta w zbiorze, czy też niejakość, negatywny wizerunek dzielnicy może korespondować z silnym poczuciem więzi ich mieszkańców. W tym ostatnim przypadku dotyczy to najczęściej osiedli przyfabrycznych, będących na ogół składową najstarszych fragmentów miasta, usytuowaną na peryferiach. Kwestie te stają się znów aktualne w kontekście

zapoczątkowanego procesu metropolizacji i utworzenia metropolii Silesia. Zmierzana ona ku zacieśnieniu współpracy, choć próżno oczekiwać tu stworzenia nowej tożsamości metropolitalnej, która byłaby w stanie zatrzeć utrwalone przez stulecia granice społeczne i przestrzenne między wspólnotami lokalnymi.

W podsumowaniu powyższych rozważań, uwzględniając także procesy społeczno-ekonomiczne po 1990 r., można wyróżnić kilka poziomów przejawów tożsamości regionalnych i lokalnych w województwie śląskim: 1) skala makro – tożsamość w obecnych granicach województwa w odniesieniu do nakładania się różnych podziałów historycznych (dawne granice polsko-czeskie, granice zaborów, Małopolska a Śląsk, Dolny i Górny Śląsk, Górny Śląsk – Zagłębie Dąbrowskie); 2) skala mezo – konurbacja katowicka i rybnicka, aglomeracja bielska i częstochowska; 3) skala mikro – tutaj można wyodrębnić kilka poziomów: tożsamość miejska i wiejska; w ramach konurbacji katowickiej – miasta centralne i miasta peryferyjne; miasta na pograniczu dawnych zaborów lub podziałów historycznych (Sławków i Jaworzno); na poziomie pojedynczych osiedli – wsie włączone do miast, stare miejscowości lub osiedla z zachowaną tożsamością zwłaszcza pod względem zabudowy (np. Giszowiec i Nikiszowiec w Katowicach, Kaufhaus i Ficinus w Rudzie Śląskiej, Bobrek w Bytomiu itp.), dzielnice powstałe w okresie industrializacji socjalistycznej zamieszkałe przez ludność napływową. Wszystkie te skale wyróżniają się występowaniem specyficznych problemów społeczno-przestrzennych, które w mniejszym lub większym stopniu są obiektem zainteresowania w badaniach nad tożsamością i identyfikowaniem się z miejscem i regionem.

Priorytetowe kierunki w badaniach nad tożsamością terytorialną o znaczeniu aplikacyjnym

W poprzednich rozdziałach omówiono aktualne tendencje w zakresie tożsamości terytorialnej od skali globalnej po lokalną, z uwzględnieniem zwłaszcza wyzwań stojących przed państwami Europy Środkowo-Wschodniej w zakresie integracji międzypaństwowej oraz rozwoju regionalnego. Pojawia się coraz więcej badań posiadających potencjał aplikacyjny. Mamy na myśli badania, których wyniki i rekomendacje mogłyby znaleźć zastosowanie w działalności instytucji i organizacji, zaangażowanych w mediacji konfliktów między państwem a regionami, państwem a organizacjami ponadnarodowymi oraz zarządzaniem procesów rozwoju regionalnego. Biorąc także pod uwagę omówione aktualne uwarunkowania społeczno-polityczne i kulturowe, m.in. zwrot nacjonalistyczny czy też kształtujący się nowy (bez)ład na mapie geopolitycznej, sformułowaliśmy najbardziej priorytetowe zagadnienia w zakresie badań nad tożsamością terytorialną w ramach poszczególnych nurtów geografii i nauk pokrewnych. Przedstawiamy je zwięźle w następujących czterech punktach:

- 1) *W geografii politycznej, geopolityce i stosunkach międzynarodowych.* Potencjał aplikacyjny tożsamości terytorialnej wiąże się aktualnie z badaniami nad specyfiką polityczną i cywilizacyjną regionów kształtowanych na skalę ponadnarodową.

W tym zakresie koncepcje niektórych uczonych (m.in. wspomnianych już Dugina czy Davutoğlu) odgrywają niepodważalną rolę w projektach ponadnarodowych. Skala ponadnarodowa pozostaje ważna dla samoidentyfikacji państw i narodów położonych na styku kręgów cywilizacyjno-kulturowych, takich jak Bałkany, Kaukaz czy Bliski Wschód. Oddziaływanie tożsamości na procesy integracji i dezintegracji państw jest również istotny, szczególnie w przypadku państw wielonarodowych, w których relacje pomiędzy wspólnotami regionalnymi lub lokalnymi a władzą centralną pozostają napięte. Nie trzeba przekonywać o potrzebie głębszego spojrzenia geografów, w tym w ujęciu komparatywnym, na ruchy autonomiczne, irredentystyczne lub separatystyczne (m.in. w Wojwodinie, Sandżaku, Republice Serbskiej Bośni i Hercegowiny, na obszarach z przewagą ludności albańskiej w Macedonii, w Naddniestrzu, w Donbasie, na Krymie i w innych miejscach).

- 2) *W zakresie turystyki krajowej i międzynarodowej.* Badania nad tożsamością terytorialną mogą znaleźć zastosowanie praktyczne z punktu widzenia głównych identyfikatorów przestrzeni (ikon turystycznych), specyfiki przyrodniczej i kulturowo-historycznej miejsc turystycznych, marketingu i wizerunku turystycznego, wytwarzania nowych atrakcji na podstawie projektów stanowiących mieszankę faktów, lokalnych mitów i legend.
- 3) *W geografii osadnictwa, w urbanistyce i architekturze.* Na wspólnym polu badawczym tych nauk uwypukla się aktualność badań nad eksternalizacją tożsamości terytorialnej w przestrzeni miast, wsi lub na terenach niezabudowanych (np. przy drogach). Chodzi tu przede wszystkim o: 1) dyskusje nad estetyką, ideologią i funkcjonalnością istotnych dla tożsamości lokalnej miejsc symbolicznych (począwszy od nazw ulic, ustawiania lub usuwania pomników, po obiekty sakralne); 2) projekty realizacji nowych budynków czy też ich zespołów (hotele, domy jednorodzinne, karczmy przydrożne itd.), odwołanie się do tradycji i estetycznych wzorców etnograficznych lub lokalnych (np. na Podhalu i na Kielecczyźnie).
- 4) *W rozwoju regionalnym i lokalnym, zwłaszcza w działalności samorządów terytorialnych,* potencjał aplikacyjny mają następujące zagadnienia: relacja między tożsamością terytorialną a zachowaniem wyborczym mieszkańców, między stopniem identyfikacji z miejscem a dyskusjami nad zasadniczymi reformami lub bieżącymi zmianami podziału terytorialno-administracyjnego; instrumentalizacja tożsamości regionalnej i lokalnej w działaniach na rzecz kreowania wizerunku gospodarczego. W centrum uwagi badaczy pozostaje jeszcze problem bilansowania między polityką rządów centralnych odpowiedzialnych za przestrzeganie interesu ogólnonarodowego a aspiracjami regionów i społeczności lokalnych.

Podsumowanie

W artykule omówiono badania nad tożsamością terytorialną i ich aspekt aplikacyjny, dotyczący różnych problemów tożsamości, od skali globalnej, ogólnoludzkiej,

po skalę lokalną. Zaprezentowano także zgeneralizowaną listę priorytetowych problemów badawczych o potencjale aplikacyjnym, wchodzących w krąg kompetencji geografii i nauk pokrewnych. Pomimo że lista ta mogłaby być dodatkowo wyszczególniona, bez wątplenia zawiera ona znaczną część najbardziej aktualnych wyzwań w tym zakresie.

Nie należą do rzadkości opinie, że tożsamość terytorialna to tylko tymczasowa moda, prąd intelektualny, konstrukt lingwistyczny, który ogranicza się do intelektualnych pasji pojedynczych uczonych. Można kategorycznie zaznaczyć, że badania nad przedyskutowanymi problemami badawczymi mogą znaleźć zastosowanie w różnych sferach praktycznych na poziomie lokalnym, regionalnym, narodowym i ponadnarodowym. Tworzą one pole badawcze, które wciąż ma nie w pełni wykorzystany potencjał aplikacyjny, zwłaszcza w Polsce i państwach Europy Środkowo-Wschodniej.

Jest to pierwsza systemowa próba uwypuklenia aplikacyjnego potencjału problematyki tożsamości terytorialnej, która wymaga rozwinięcia zasygnalizowanych tez i która, mamy nadzieję, wzbudzi zainteresowanie zarówno wśród badaczy, jak i przedstawicieli polityki i rozwoju regionalnego.

Literatura

- Agnew J. 1994. The territorial trap: The geographical assumptions of international relations theory. *Review of International Political Economy*, 1: 53–80.
- Banini T., Pollice F. 2015. Territorial identity as a strategic resource for the development of rural areas. *Semestrals di Studie Ricerche di Geografia*, 2: 7–16.
- Bauman Z. 2000. *Liquid Modernity*. Polity Press, Cambridge.
- Bierwiaczonek K. 2008. Percepcja i waloryzacja przestrzeni miasta. Studium porównawcze z socjologii przestrzeni na przykładzie Będzina, Cieszyna, Mikołowa i Żywca. Wydawnictwo Górnośląskiej Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Kardynała Augusta Hłonda, Mysłowice.
- Bierwiaczonek K. 2013. Wokół tożsamości przestrzennej mieszkańców województwa śląskiego. *Górnośląskie Studia Socjologiczne, Seria Nowa*, 4: 15–28.
- Bujak P. 2016. Tożsamość śląska. Rzeczywistość czy XX-wieczna kreacja? *Pogranicze. Polish Borderlands Studies*, 4(1): 61–74.
- Brzezinski Z. 2004. *The Choice: Global Domination or Global Leadership*. Basic Books.
- Castells M. 2010. *The Power of Identity*. Wiley–Blackwell.
- Charles A. 2012. Identity, Norms, and Ideals. [W:] A. Charles (red.), *Exchange Entitlement Mapping/ Theory and Evidence*. Palgrave Macmillan, New York, s. 33–52.
- Chojnicki Z. 1996. Region w ujęciu geograficzno-systemowym. [W:] T. Czyż (red.), *Podstawy regionalizacji geograficznej*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 7–43.
- Chromý P., Janu H. 2003. Regional identity, activation of territorial communities and the potential of the development of the peripheral regions. *Acta Universitatis Carolinae, Geographica*, 1: 105–117.
- de Rivera J., Carson H.A. 2015. Cultivating a Global Identity. *Journal of Social and Political Psychology*, 3(2): 310–330.
- Davutoğlu A. 2001. *Stratejik Derinlik/Türkiye'nin Uluslararası Konumu*. Küre Yayınları, İstanbul.
- Dragan W. 2016. *Przemiany funkcjonalno-przestrzenne Starego Miasta w Mysłowicach w latach 1913–2013*. Prace Naukowe UŚ, Katowice.
- Dugin A. 2004. *Projekt Ewrazja*. Eksmo, Jauza, Moskwa.
- Dylus A. 2005. *Globalizacja. Refleksje etyczne*. Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Eberhardt P. 2017. *Słowiańska geopolityka*. Arcana, Kraków.

- Giddens A. 2001. Nowoczesność i tożsamość: „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Grzybowski M. 2001. Marketing regionów. Baltic Cruise – studium przypadku z regionu Morza Bałtyckiego. [W:] Marketing przyszłości. Trendy. Strategie. Instrumenty. Wybrane aspekty marketingu terytorialnego. Uniwersytet Szczeciński, Szczecin, s. 311–322.
- Güney A., Gökcan F. 2010. The „Greater Middle East” as a „Modern” Geopolitical Imagination in American Foreign Policy. *Geopolitics*, 15(1): 22–38.
- Huntington S.P. 1997. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Penguin Books.
- Jezernik B. 2004. Wild Europe: the Balkans in the gaze of Western travellers. Saqi.
- Juroszek J. 2016. Tożsamość miejsca w kontekście rewitalizacji centralnej przestrzeni miasta na przykładzie KWK „Mysłowice”. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Technicznej w Katowicach*, 8: 45–62.
- Kaplan D.H. 1999. Territorial Identities and Geographic scale. [W:] G.H. Herb, D.H. Kaplan (red.), *Nested Identities. Nationalism, Territory and State*. Rowman & Littlefield, s. 31–52.
- Ker-Lindsay J., Berg E. 2018. Introduction: A Conceptual Framework for Engagement with de facto States. *Ethnopolitics*, 17(4): 335–342.
- Lewicka M. 2008. Place attachment, place identity, and place memory: Restoring the forgotten city past. *Journal of Environmental Psychology*, 28: 209–231.
- Lis A. 2011. Rola inicjatyw klastrowych w kreowaniu wizerunku regionu. [W:] Marketing przyszłości. Trendy. Strategie. Instrumenty. Wybrane aspekty marketingu terytorialnego. Uniwersytet Szczeciński, Szczecin, s. 213–227.
- Lisiecki S., Kubera J. 2015. O zasadności badań nad tożsamością dzielnic miast. Poszukiwanie nowych – starych tożsamości. *Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Sociologica*, 54: 127–139.
- Lisowski A. 2003. *Koncepcje przestrzeni w geografii człowieka*. Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Madurowicz M. 2007. *Miejska przestrzeń tożsamości Warszawy*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Marković I., Fuerst-Bjeliš B. 2015. Prostorni identitet kao pokretačka snaga razvoja turizma: komparativna analiza regija Bjelovara i Čakovca. *Hrvatski Geografski Glasnik*, 77(1): 71–88.
- Matykowski R. 2017. Zbiorowości społeczno-przestrzenne i ich związki z terytorium: formy i czynniki regionalizmu w Polsce. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Mihaylov V. 2013. Balkany kak prostranstvo problematicheskoi nadnacional’noi identichnosti. *Kul’turnaia i gumanitarnaia geografia. Kul’turnaya i Gumanitarnaya Geografia*, 4: 140–152.
- Mihaylov V. 2014. Territorial consciousness as an Identity Component of the National and Ethnic Communities. [W:] V. Mihaylov (red.), *Territories and Identities in Central, Eastern and Southeastern Europe*. Institute of Geopolitics, Częstochowa, s. 19–34.
- Murzyn-Kupisz M., Gwosdz K. 2011. The changing identity of the Central European city: the case of Katowice. *Journal of Historical Geography*, 37(1): 113–126.
- Mitchell K. 2007. Geographies of identity: the intimate cosmopolitan. *Progress in Human Geography*, 31: 706–720.
- Nagorna L. 2008. Regional’na identichnost’: ukrainskii kontekst. *Kyiv, IPIEND imeni I.F. Kurasa NAN Ukraini*.
- Newman D. 1994. *Geopolitics Renaissance: Territory, Sovereignty and the World Political Map*. [W:] D. Newman (red.), *Boundaries, Territory and Postmodernity*. Frank Cass Publishers, London, s. 1–16.
- NSP 2002. *Spis powszechny ludności i mieszkań. Powszechny Spis Rolny, 7. Migracje ludności*. 2004. Województwo Śląskie, Urząd Statystyczny, Katowice.
- Odoj G. 2007. *Tożsamość kulturowa społeczności małomiasteczkowej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Okunev I. 2008. Tsentrostremitel’nye i tsentrobezhnnye sily na politicheskoi karte mira. *Kosmopolis*, 1: 169–179.
- Paasi A. 2003. Region and Place: Regional Identity in Question. *Progress in Human Geography*, 27(4): 475–485.
- Palczyński T. 2008. *Socjologia tożsamości*. Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków.
- Parysek J.J., Strykiewicz T. 2004. Globalny a lokalny wymiar badań geograficzno-ekonomicznych. [W:] Z. Chojnicki (red.), *Geografia wobec problemów teraźniejszości i przyszłości*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 95–102.

- Pashayeva G. 2018. Security Alliances in Eurasia through the Lens of Identity. [W:] C. Frappi, G. Pashayeva (red.), *Cooperation in Eurasia: Linking Identity, Security, and Development*. Ledizioni-LediPublishing, Milano, s. 53–78.
- Potocki R. 2009. Geopolityka Oceanii: Anglosfera? *Geopolityka*, 1(2): 59–76.
- Raszkowski A. 2014. Tożsamość terytorialna w odniesieniu do rozwoju lokalnego. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 332: 34–43.
- Raagmaa G. 2002. Regional identity in regional development and planning. *European Planning Studies*, 10(1): 55–76.
- Runge A., Runge J. 2015. Modele przestrzeni społecznej złożonych układów osadniczych (wybrane aspekty teoretyczno-empiryczne). [W:] M. Soja, A. Zborowski (red.), *Miasto w badaniach geografów. T. 2. Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej*, Kraków, s. 207–226.
- Runge J. 2014. Selected problems of regional consciousness and identity in the areas of historical-geographical borderland – a case of the Silesian Province (Poland). [W:] V. Mihaylov (red.), *Territories and Identities in Central, Eastern and Southeastern Europe*. Institute of Geopolitics, Częstochowa, s. 329–326.
- Rykiel Z. 2010. Tożsamość terytorialna jako uczestnictwo w kulturze. [W:] Z. Rykiel (red.), *Tożsamość terytorialna w różnych skalach przestrzennych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów, s. 17–31.
- Said E. 1978. *Orientalism*. Penguin, London.
- Siwek T., Kańok J. 2000. Mapping Silesian identity in Czechia. *Geografie*, 105(2): 190–200.
- Skarżyński R. 2010. Stosunki międzynarodowe, system międzynarodowy i poliarchia. *Stosunki Międzynarodowe*, 1–2: 9–29.
- Stanley L. 2013. *A European Supra-National Identity: The Solution to the European Union's Crisis of Legitimacy?* The Bruges Group, London.
- Szczepański M. 1991. *Miasto socjalistyczne Tychy i świat społeczny jego mieszkańców*. Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Szul R. 2013. Regionalizm w Europie. Czynniki i ewolucja. *MAZOWSZE Studia Regionalne*, 12: 107–134.
- Świątkiewicz-Mośny M. 2015. *Konstruowanie nowych tożsamości w warunkach globalizacji*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Todorova M. 1997. *Imagining the Balkans*. Oxford University Press.
- Wódcz J. 2010. Górny Śląsk jako problem polityczny: spojrzenie socjologiczne. *Górnośląskie Studia Socjologiczne, Seria Nowa*, 1: 34–51.
- Zamyatin D. 2004. *Vlast' prostranstva i prostranstvo vlasti: Geograficheskie obrazy v politike i mezhdunarodnykh otnosheniakh*. Rosspen, Moskwa.
- Zamyatin D. 2011. *Identichnost' i territoria: gumanitarno-geograficheskie podkhody i diskursy*. [W:] *Identichnost' kak predmet politicheskogo analiza*. IMEMO RAN, Moskwa, s. 186–203.
- Zarycki T. 2008. Wybrane dylematy budowy tożsamości regionalnej. [W:] A. Kasińska-Metryka, R. Miernik (red.), *Tożsamość województwa świętokrzyskiego w kontekście kraju i Unii Europejskiej*. Unikat, Kielce–Katowice, 2: 37–47.
- Zimmerbauer K. 2018. Supranational identities in planning. *Regional Studies*, 52: 911–921.

An applied potential of studies on territorial identity

Abstract: An outline of the current theoretical and applied issues of geographical studies on territorial identity in some countries in Central and Eastern Europe is presented in the article. Social, economic and cultural conditions in the post-communist countries as well as processes occurring at the all-European and global level are also taken into account.

Selected key aspects of transformation of territorial identity are analyzed on a global, transnational, national, regional and local level. The Śląskie Voivodeship, mainly the Katowice conurbation, is discussed more profoundly, since it is an example of a relatively small area in which a number of regional and local identities co-exist.

In the final chapter, the most important manifestations related to territorial identity in East-Central European countries and research priorities in socio-economic geography are formulated by the authors. Particular attention is paid to the possibilities of application of territorial identity studies in various disciplines, including international relations, spatial planning, regional policy, marketing and tourism economy.

Key words: territorial identity, supranational identity, regional and local identity, applied potential